

❖ พระพุทธรูปและเทวรูป ❖
ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักขิณ
และศิลปะร่วมแบบเขมร

สำนัก
พิมพ์ **คต**

พระพุทธรูปและเทวรูป :
ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักซิณ และศิลปะร่วมแบบเขมร

พระพุทธรูปและเทวรูป :
ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักซิณ และศิลปะร่วมแบบเขมร

สำนัก
พิมพ์ **คดี**

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักซัน และศิลปะร่วมแบบเขมร.-- กรุงเทพฯ : คติ, 2555.
184 หน้า.

1. พระพุทธรูป. I. ชื่อเรื่อง.

294.31218

ISBN 978-616-90706-9-6

พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักซัน และศิลปะร่วมแบบเขมร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๕๕

จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๒๙๐ บาท

สงวนลิขสิทธิ์เรื่องและภาพโดย © บริษัท สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก จำกัด
ห้ามลอกเลียนหรือนำภาพไปใช้ไม่ว่าส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือ นอกจากได้รับอนุญาต

สำนัก
พิมพ์

คติ

อยู่ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก จำกัด

คณะผู้จัดทำ

กรรมการผู้จัดการ นิดดา หงษ์วิวัฒน์

ผู้จัดการทั่วไปและผู้จัดการฝ่ายผลิต น่าน หงษ์วิวัฒน์

ผู้จัดการฝ่ายการตลาด ปราณีย์ พงษ์พันธ์ุ

ที่ปรึกษาฝ่ายผลิต จิรนนท์ ทับเนียม

บรรณาธิการเล่ม นิดดา หงษ์วิวัฒน์

กองบรรณาธิการ ธาณินทร์ ทิพย์วงศ์, วัชรวีร์ ศรีสรรพวงศ์, สมพร คารัมย์

พิสูจน์อักษร ธาณินทร์ ทิพย์วงศ์, สมพร คารัมย์

บรรณาธิการศิลป์ ดุลย์ หงษ์วิวัฒน์

ศิลปกรรม วันวิสาข์ หมี่เงิน

ฝ่ายการตลาด บุญเจริญ หมั่นศรี, ฉัตรชัย กางมันต์, ยุทธชัย พิมพ์สาลี

ฝ่ายการเงิน ชลธิชา อ่วมด้วง, วรณีย์ ทองสม, มลิวรรณ เชนจบ

หัวหน้าสายส่ง ชานูชัย พยอ

ฝ่ายผลิต นภาพกร ข้าชัยภูมิ, กนกวรรณ สอนสุคนธ์

แยกสี บริษัท สแกนอาร์ต จำกัด โทร. ๐-๒๒๙๒-๐๒๗๙-๘๑

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด โทร. ๐-๒๔๐๑-๙๔๐๑

จัดจำหน่ายโดย บริษัท สำนักพิมพ์แสงแดด จำกัด

๓๒๐ ลาดพร้าว ๙๔ (ทาวน์ อิน ทาวน์) แขวงพลับพลา เขตวังทองหลาง กทม. ๑๐๓๑๐

สั่งซื้อหนังสือติดต่อฝ่ายการตลาด โทร. ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๔ ต่อ ๑๐๒-๑๑๐

แฟกซ์ ๐-๒๕๓๘-๑๔๙๙, ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๕ e-mail : marketing@sangdad.com

ติดต่อฝ่ายบรรณาธิการสำนักพิมพ์ โทร. ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๔ ต่อ ๒๐๗ แฟกซ์ ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๑

e-mail : sdbooks@sangdad.com

จากสำนักพิมพ์

ประเทศไทยมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองควรค่าแก่การสักการะหลายแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่คือรูปเคารพเนื่องในพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่ผู้ศรัทธาสรางสรรคขึ้นตามศิลปะแต่ละยุคสมัย

แน่นอนว่า รูปเคารพแต่ละยุคสมัยย่อมมีความงดงามด้วยฝีมือเชิงช่างที่เปี่ยมประสบการณ์จินตนาการ และทัศนศิลป์ที่สั่งสมสืบสานจากบรรพบุรุษ นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะส่วนใหญ่ลงความเห็นว่า รูปเคารพทั้งพุทธและเทวะนี้ หาใช่เพียงสัญลักษณ์หรือเอกลักษณ์เฉพาะ แต่เป็นอัตลักษณ์สำคัญที่ถูกหล่อหลอมขึ้นจากความศรัทธา อันแปลงจากนามธรรมสู่รูปธรรมที่สอดคล้องกับหลักคำสอนของศาสนา นั้นๆ ได้อย่างลงตัว

สำนักพิมพ์คดีได้เล็งเห็นคุณค่าในศิลปะประติมาติดังกล่าว จึงรวบรวมขึ้นเป็นหนังสือในหมวดหมู่ “พระพุทธรูปและเทวรูป” โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ เล่ม ตามยุคสมัย ได้แก่

เล่มแรก : พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักขิณ และศิลปะร่วมแบบเขมร

เล่มที่สอง : พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะล้านนา สุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์

ทั้งนี้ ความสำคัญของการจัดพิมพ์ คือการเน้นศิลปะในองค์พระพุทธรูปและเทวรูป ตลอดจนการเคารพบูชาองค์ประติมาของทุกยุคสมัย และเชิดชูภูมิปัญญาของช่างศิลป์ที่ช่วยสร้างสรรครูปธรรมทางศาสนาออกมาอย่างสุดความสามารถ

สำนักพิมพ์คดีหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือพระพุทธรูปและเทวรูปนี้จะเป็นการต่อยอดความรู้แก่ผู้สนใจ ศาสนิกชน รวมถึงเยาวชนคนรุ่นใหม่ ผู้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาอนาคตสืบไป

สำนักพิมพ์คดี

พฤษภาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

บทนำ : ศาสนประติมาในประเทศไทย	๙
๑. พระพุทธรูปและเทวรูปในศิลปะทวารวดี	๒๓
๒. พระพุทธรูปและเทวรูปในศิลปะทักซิณ	๕๑
๓. พระพุทธรูปและเทวรูปในศิลปะร่วมแบบเขมร	๑๐๑
ประมวลคำศัพท์ในเล่ม	๑๗๕
บรรณานุกรม	๑๘๓

บทนำ :

ศาสนประติมา
ในประเทศไทย

บทนำ : ศาสนประติมาในประเทศไทย

สังคมไทยเป็นพหุสังคม นอกจากความหลากหลายทางชาติพันธุ์แล้ว ยังปรากฏการนับถือศาสนาต่างๆ ซึ่งแต่ละศาสนาได้ถ่ายทอดคติหรือหลักการที่ยึดมั่นความดีให้แกกันและกัน

การนับถือศาสนาโดยยึดถือความดีเป็นสรณะนี้ เป็นเรื่องนามธรรม ผู้คนในสังคมต้องการวัตถุประธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจร่วมด้วย ศาสนาจึงตอบสนองด้วยการสร้างรูปเคารพเป็นจำนวนมาก ดังเห็นได้จากพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ซึ่งสร้างรูปเคารพครั้งแรก ณ ชมพูทวีป อันเป็นดินแดนส่วนใหญ่ของประเทศอินเดีย ก่อนที่จะเผยแพร่มาสู่ประเทศไทยเมื่อกว่าพันปีที่แล้ว

พระพุทธรูป

นับแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เผยแผ่คำสอน จนกระทั่งปรินิพพานนั้น ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปหรือรูปเคารพใดๆ ในพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะคำสอนที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “อตฺตํ หิ อตฺตํ นา โถ” ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน และ “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” อย่าได้ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งใด เป็นที่ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของพุทธศาสนิกชน

ต่อมาเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๗๐ – ๓๐๗) แห่งราชวงศ์โมริยะ ทรงศรัทธาในพุทธศาสนาแล้ว จึงโปรดให้สร้างถาวรวัตถุเป็นเครื่องระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้น เช่น ศิลาลับลึงก์บงกช สัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเจ้าขณะทรงตรัสรู้ ศิลารธรรมจักรกับกวางหมอบ สัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเจ้าขณะทรงแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และสถูปเจดีย์ สัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเจ้าทรงนิพพาน

ครั้นปลายพุทธศตวรรษที่ ๖ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๗ พระเจ้ากนิษกะ (พ.ศ. ๖๖๓ – ๗๐๕) แห่งราชวงศ์กุษาณะ ทรงครอบครองชมพูทวีปตอนเหนือสำเร็จแล้ว ทรงศรัทธาในพุทธศาสนา โปรดฯ ให้ทั่วเขตแคว้นเป็นพุทธมามกะและมีรูปเคารพเดียวกันเป็นสรณะ จึงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก ตามศิลปะของสกุลช่างแคว้นคันธาระ

พระพุทธรูปแบบคันธาระนี้ แสดงถึงอิทธิพลศิลปะกรีกอย่างชัดเจนสืบเนื่องจากนายช่างก็ดี อาณาเขตของแคว้นก็ดี ติดต่อกับเขตอิทธิพลของกรีกมาช้านาน เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปจึงมีพุทธลักษณะแบบเทพเจ้ากรีก กล่าวคือ พระเกศาหยักศกและยาว พระพักตร์กลม พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก และทรงครองจีวรคล้ายเครื่องแต่งกายชายชาวโรมัน

(ภาพขวา) ฐานสถูปโบราณ จังหวัดนครปฐม

ภายหลังจากการสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกนี้ เจ้าผู้ปกครองอื่นๆ และพุทธศาสนิกชนก็ได้สืบทอดการสร้างและพัฒนาพุทธลักษณะพระพุทธรูปตลอดมา จนกระทั่งพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปยังดินแดนต่างๆ การสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นที่นิยมด้วยเช่นกัน ซึ่งในระยะแรกยังคงสร้างตามอิทธิพลของศิลปะอินเดีย แต่ในไม่ช้า ก็มีการผสมผสานศิลปะของท้องถิ่นนั้นๆ จนเกิดพระพุทธรูปที่มีลักษณะเฉพาะ ดังเห็นได้จากพระพุทธรูปในประเทศไทย

พระพุทธรูปปางต่างๆ

การสร้างพระพุทธรูปในอินเดียและในประเทศที่นับถือพุทธศาสนานั้น นิยมสร้างให้พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถหรือที่เรียกว่า ปาง เพื่อสื่อความหมายแก่พุทธศาสนิกชน

พระพุทธรูปในระยะแรกมีเพียงไม่กี่ปาง ต่อเมื่อพุทธศาสนาแพร่หลายในดินแดนอื่นๆ แล้ว จึงมีการสร้างพระพุทธรูปหลายปาง ที่สำคัญได้แก่

ปางมารวิชัย พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถประทับนั่ง ขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหยาบบนพระเพลลา (ตัก) พระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุ (หัวเข่า) นิ้วพระหัตถ์ขวาชี้ลงพื้น

ปางสมาธิ บางท่านเรียกว่า ปางตรัสรู้ พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถประทับนั่ง ขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองวางหยาบบนพระเพลลา โดยพระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย พระชงฆ์ (แข้ง) ขวาทับพระชงฆ์ซ้าย

ปางนาคปรก หรือปางสมาธินาคปรก พระพุทธรูปแสดงปางสมาธิข้างต้น แต่มีรูปพญานาคขมวดร่างเป็นวงกลมเสมือนอาสนะ แผ่พังพานปกคลุมอยู่เหนือพระเศียรพระพุทธรูป

ปางประทานอภัย หรือปางเดียวกับปางห้ามสมุทร พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถได้ทั้งประทับนั่ง ขัดสมาธิ และประทับยืน พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นเสมอพระอุระ โดยตั้งฝ่าพระหัตถ์ไปข้างหน้า

ปางประทานพร พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถได้ทั้งประทับนั่ง ขัดสมาธิ และประทับยืน ถ้าประทับนั่ง พระหัตถ์ซ้ายวางหยาบบนพระเพลลา พระหัตถ์ขวาวางแล้ว ยื่นออกไปวางบนพระชานุ ส่วนการประทับยืน พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ แบฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า พระหัตถ์ซ้ายปล่อยขนานกับลำตัว แบฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้าเช่นกัน

ปางแสดงธรรม หรือปางปฐมเทศนา พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถประทับนั่ง ขัดสมาธิ บางแห่งนั่งห้อยพระบาทก็มี พระหัตถ์ขวายกขึ้นแล้วจีบนิ้วชี้กับนิ้วโป้งเป็นวงกลม สามนิ้วที่เหลือกางออก ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางหยาบบนพระเพลลา

ปางปรีณิพพาน พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถบรรทมตะแคงขวา พระเนตรปิดสนิท พระเศียรอาจหนุนพระเขนย (หมอน) หรือพระหัตถ์ขวาค้ำไว้ พระหัตถ์ซ้ายทอดไปตามพระวรกาย พระบาทซ้ายวางเหนือพระบาทขวา

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย

พระพุทธรูป ปางสมาธิ

พระพุทธรูป ปางประทานอภัย

พระพุทธรูป ปางประทานพร (นั่ง)

พระพุทธรูป ปางนาคปรก

พระพุทธรูป ปางประทานพร (ยืน)

พระพุทธรูป ปางปาเลไลยก์

พระพุทธรูป ปางแสดงธรรม

พระพุทธรูป ปางทวาริกิรียา

พระพุทธรูป ปางปรินิพพาน

ปางทูลกริยา หรือทรงบำเพ็ญทูลกริยา พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองซ้อนกันบนพระเพลาแบบปางสมาธิ ส่วนพระวรกายชุบผอมจนปรากฏพระอัฐิและพระนารุ (เส้นเอ็น) อย่างชัดเจน

ปางปาลไฉไลก็ พระพุทธรูปแสดงพระอิริยาบถประทับนั่งห้อยพระบาท พระบาททั้งสองวางบนดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระชานุซ้าย พระหัตถ์ขวาวางหงายบนพระชานุขวา ส่วนเบื้องหน้าพระพุทธรูปนั้น นิยมสร้างรูปช้างหมอบกำลังชูวงถวาย กระบองน้ำ และอีกด้านหนึ่งมีรูปลิงยกรวงผึ้งถวาย

รูปเคารพอื่นๆ ในพุทธศาสนา

เมื่อพุทธศาสนาดำรงอยู่มาได้ระยะหนึ่ง พระภิกษุได้ร่วมกันวิเคราะห์หลักคำสอนและพระวินัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น พระภิกษุส่วนหนึ่งต้องการรักษาหลักการเดิมไว้ไม่เปลี่ยนแปลง ขณะที่พระภิกษุอีกส่วนหนึ่งนั้น ต้องการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับยุคสมัย ดังนั้นจึงเกิดการแบ่งกลุ่มพุทธศาสนาเป็น ๒ นิกาย คือ นิกายหินยานหรือเถรวาท และนิกายมหายาน

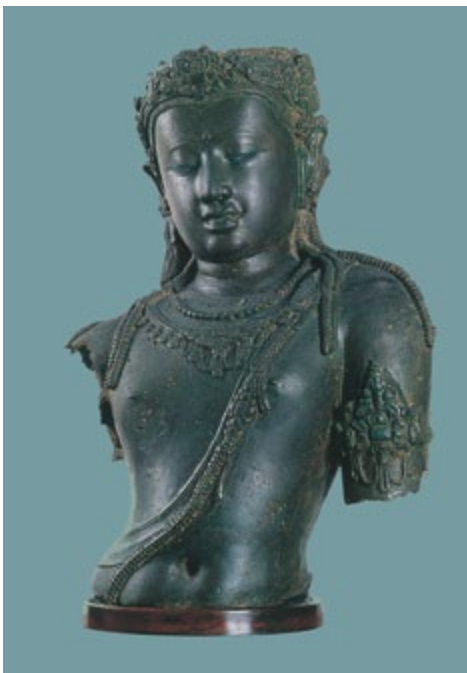
นิกายหินยาน คือ นิกายที่ต้องการรักษาคำสอนและพระวินัยรูปแบบเดิมเอาไว้ ซึ่งส่งผลต่อการสร้างรูปเคารพด้วย เช่น การไม่นิยมสร้างรูปเคารพใดมากไปกว่าพระพุทธรูปกับพระอัครสาวก เป็นต้น แต่ทว่าได้คิดประดิษฐ์ปางพระพุทธรูปหลายลักษณะ

นิกายมหายาน คือ นิกายที่ปรับปรุงคำสอนและพระวินัยให้เหมาะสมกับยุคสมัย มีความเชื่อใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เช่น พระพุทธเจ้าเคยมีมาแล้วนับพันพระองค์ และผู้ที่ช่วยเหลือให้มนุษย์พ้นจากบ่วงวัฏสงสารได้เรียกว่า “พระโพธิสัตว์” ซึ่งมีอยู่หลายพระองค์เช่นกัน เป็นต้น ฉะนั้น จากความเชื่อนี้จึงมีการสร้างรูปเคารพอื่นๆ เพิ่มเติม กล่าวคือ นิยมสร้างพระพุทธรูปทั้งพระอดีตและพระอนาคตพระพุทธเจ้า เน้นการสร้างรูปพระโพธิสัตว์องค์ต่างๆ ที่สำคัญได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย นอกจากนั้นยังสร้างรูปเทพและเทพีต่างๆ ด้วย เช่น เหว้ชระและนางปรัชญาปารมิตา เป็นต้น

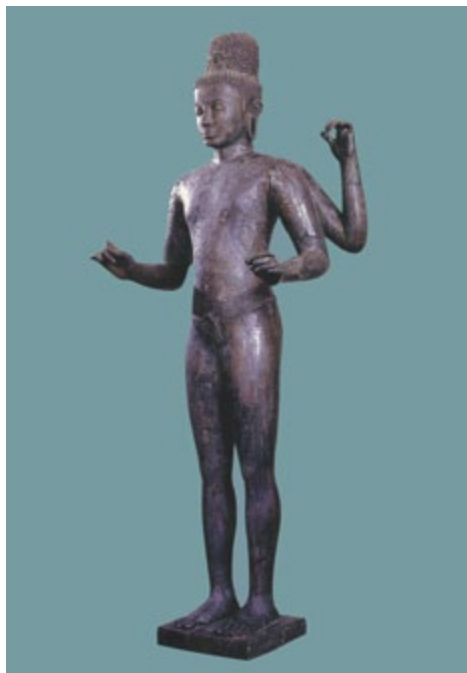
เทวรูป

เทวรูป คือ รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นในชมพูทวีปเช่นกัน แต่มีอายุยาวนานกว่าพุทธศาสนาหลายพันปี

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙ ศาสนาพราหมณ์ได้รับการพัฒนามาเป็นศาสนาฮินดู นิยมนับถือเทพเจ้าสำคัญ ๓ พระองค์ ได้แก่ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุหรือพระนารายณ์ แต่ในศาสนาฮินดูยังมีการแบ่งออกได้อีกหลายนิกาย ที่สำคัญคือ “ไศวนิกาย” นิกายที่นับถือพระศิวะกับวงศ์ตระกูลของพระองค์ และ “ไวษณพนิกาย” นิกายที่นับถือพระนารายณ์ ตลอดจนจนถึงอวตารภาคต่างๆ ของพระองค์ และวงศ์ตระกูลวิษณุ

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สำริด

พระโพธิสัตว์ศรีอารยเมตไตรย สำริด

นางปรัชญาปารมิตา สำริด